

PLATÓN OV SOKRATES O POÉZII A RÉTORIKE V DIELACH *IÓN* A *GORGIAS**

ULRICH WOLLNER, Katedra filozofických vied, FHV UMB, Banská Bystrica

WOLLNER, U.: Plato's Socrates about Poetry and Rhetoric in *Ion* and *Gorgias*
FILOZOFIA 63, 2008, No 1, p. 18

The main objective of the paper is the analysis of the views of Plato's Socrates on poetry and rhetoric in *Ion* and *Gorgias*. Its first part aims at an examination of the subjects of poetry and rhetoric. In the second part the author gives the definition of Plato's methodical criteria of recognizing of a discipline as τέχνη. In its the last part the paper tries to decide, whether poetry and rhetoric, according to the founder of the Academy, meet the criteria for their acknowledgement as τέχναι.

Keywords: Plato – *Gorgias* – *Ion* – Poets – Rhetors – Techné – Competency – Methodical request

Domnievam sa, že v Platónových dielach možno pozorovať dva zásadné spory, ktoré viedla filozofia s konkurenčnými disciplínami, nárokujúcimi si na sociálnu a epistemickú legitimizáciu v gréckej πόλις. Prvý konflikt bol starého dáta, odohrával sa medzi filozofiou a poéziou.¹ Druhý, nový, no o to intenzívnejší rozpor existoval medzi filozofiou a rétorikou.² Rétoriku reflektoval ako mocnú silu, ktorá zasiahla aténsku kultúru, spoločnosť a politiku. Eric Robertson Dodds upozornil, že rétorika (ῥητορικὴ) a šťastie (εὐδαιμονία), chápané v zmysle spoločenského úspechu, boli pre Aténčanov navzájom veľmi silne zviazané ([1], 4). Ak chcel teda zakladateľ Akadémie dokázať, že len filozofia má v gréckej πόλις nárok na sociálnu a epistemickú legitimizáciu, musel realizovať niekoľko nevyhnutných krokov, ktoré budem postupne dešifrovať. V prvom rade preskúmal predmet poézie a predmet rétoriky (1. časť). Následne stanovil metodickú požiadavku alebo kritérium, ktorého naplnením by bolo možné uznať nejakú disciplínu za τέχνη, keďže každá disciplína, ktorá chcela v starovekom Grécku nadobudnúť spoločenské uznanie, musela byť považovaná za τέχνη (2. časť). Nakoniec preveril, či poézia a rétorika napĺňajú kritériá τέχνη (3. časť).

Čo ma viedlo k tomu, aby som si zvolil na analýzu, interpretáciu a komparáciu diela *Íon* a *Gorgias*? Je medzi nimi nejaká súvislosť? Inšpiráciu nachádzam v konštatovaní Platónovho Sokrata: „... ak by niekto odňal z poézie (ποιήσεως) hudbu (μέλος) aj rytmus (ῥυθμὸν) aj metrum (μέτρον), či by neostali len reči (λόγοι)?“ (*Gorg.* 502c). Z toho je zrejmé, že Platón si uvedomoval príbuznosť poézie a rétoriky. Poézia i rétorika totiž pracovali s tým istým nástrojom – s jazykom. Zakladateľ Akadémie v tej istej pasáži ďalej

* Ďakujem Vladislavovi Suvákovi (Prešovská univerzita v Prešove) za prečítanie a posúdenie predchádzajúcej verzie štúdie.

¹ Platón ho reflektoval najmä v dialógoch *Íon*, *Faidros* a v X. knihe *Ústavy*.

² Platón sa mu venoval najmä v dialógoch *Euthydemos*, *Protagoras* a *Gorgias*. Dialógy *Faidros* a *Symposium* obsahujú rozsiahle komentáre k rétorike.

uvádza, že ako poézia, tak aj rétorika sú prezentované pred veľkým množstvom ľudí. Píše: „Teda básnictvo je akási démégoria“³ – „rétorická démégoria (ῥητορικὴ δὴμηγορία)“⁴ (*Gorg.* 502d).⁵ Starí Gréci totiž poetov nevnímali len ako poetov, ale aj ako učiteľov.⁶ To znamená, že básnici v Gréckej πόλις zastávali privilegované postavenie, boli považovaní za authority a za najtypickejších predstaviteľov múdrosti (σοφία). Rečník vystupuje ako nový typ vychovávateľa, ktorého cieľom je naučiť efektívne a presvedčivo vyjadriť vlastný názor a v ešte väčšej miere naučiť, ako si udržať priazeň publika. Možno teda konštatovať, že vplyv poézie a rétoriky na spoločenský a politický život bol nesmierny.

Πλάτων

1. Skúmanie predmetu poézie a rétoriky.

O predmete (πρᾶγμα) patrí medzi tradičné sokratovské otázky. Preto neprekvapuje, že sa Platónov Sokrates snaží vymedziť to, čo je predmetom poézie, a čo predmetom rétoriky. Podľa mojej interpretácie sa snaží skúmať dve charakteristiky, ktoré sa tradične pripisovali ako poézii, tak aj rétorike. Jedna charakteristika je širšia, možno povedať univerzálna, druhá je užšia.

Začnime s explikáciou prvej z nich najskôr na príklade poézie. Podľa Sokrata k najčastejším témam, ktoré rozvíjali všetci básnici,⁷ patrili témy vojny (πολέμου), vzájomných stykov medzi dobrými a zlými ľuďmi (ὁμιλιῶν πρὸς ἀλλήλους ἀνθρώπων ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν), stykov medzi súkromníkmi (ἰδιωτῶν) a živnostníkmi (δημιουργῶν), témy bohov (θεῶν), ich vzájomného styku,

³ V origináli: Δημηγορία ἄρα τίς ἐστιν ἢ ποιητικὴ.

⁴ δὴμηγορ-έω, ία, ή – praktizovaná reč na zhromaždení; verejná reč; prednes populárnej reči; poradná reč; reč pred verejným zhromaždením ([2], 385).

⁵ Podľa E. R. Doddsa má Platón na mysli dialógy odohrávajúce sa v tragédiách, najmä v Euripidových, kde možno nájsť množstvo znakov pripomínajúcich postupy rétorov ([1], 325).

⁶ Samotný Platón v diele *Lysis* vyjadruje všeobecne prijímaný názor, že básnici sú pre Grékov otcami múdrosti a vodcami (*Lys.* 214a).

⁷ Antickí Gréci slovom ποιήσις označovali každú produkciu (výrobu, tvorbu) a termínom ποιητής označovali nielen básnika, ale každého výrobcu ([2], 1429).

ako aj styku s ľuďmi, javov na oblohe (τῶν οὐρανίων) aj vecí v Háde, no aj rodokmeňov bohov (γενέσεις καὶ θεῶν) a heróov (ἡρώων) (Ión, 531c-d). Z toho je zrejmé, že Platónov Sokrates prezentuje poéziu v tradičnom zmysle akéhosi univerzálneho vedenia. Pod vplyvom tohto univerzalizmu a výnimočnosti svojho statusu v gréckej spoločnosti sa básnik domnieval, že ak vo svojej tvorbe opisuje nejakú znalosť či zručnosť (τέχνη), automaticky sa stáva aj jej znalcom. Podľa Platónovej interpretácie poeti boli presvedčení, že majú univerzálne znalosti, keďže dokážu kompetentne hovoriť o všetkom. V tejto súvislosti sa natíska otázka: Majú všetci básnici rovnaké univerzálne vedenie? Platónov Sokrates konštatuje, že všetci básnici hovoria o tých istých témach, ale nie rovnako kvalitne⁸ (περὶ γε τῶν αὐτῶν λέγειν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως) (Ión, 532a). Z toho vyplýva, že medzi poetmi existujú kvalitatívne rozdiely.

Platónov Sokrates sa aj v diele *Gorgias* snaží vymedziť predmet (περὶ ἄγμα) rétoriky, kladie teda zásadnú otázku: „... čo je to, čo ohlasuje a čomu učí (τί ἐστὶν ὃ ἐπαγγέλλεται τε καὶ διδάσκει)...?“ (Gorg. 447c). Gorgiov žiak Pólos odpovedá, že jeho učiteľovi prislúcha umenie zo všetkých najkrajšie. Sokrates Pólovi kontruje: „... ale ktoré umenie to je, na to si neodpovedal... nikto sa nepýta, aké (τίς... ὄντινα) je Gorgiovo umenie, ale ktoré (ποία τις) to je“ (Gorg. 448e). Sokrates sa obracia priamo na Gorgia a vyzýva ho, aby sám určil svoju znalosť. Rétor z Leontin sám seba vyhlasuje za dobrého rétora. Platónov Sokrates sa pýta ďalej: „... ktorej veci sa týka (τί τῶν ὄντων) rétorika? ... ktorej veci znalosť to je (περὶ τί τῶν ὄντων ἐστὶν ἐπιστήμη)?“ Gorgias odpovedá stručne, tak, ako ho Sokrates k tomu vyzval:⁹ „Rečí (περὶ λόγους)“ (Gorg. 449e). To znamená, že Gorgias sa snaží rétoriku prezentovať ako nejaké univerzálne vedenie. V tomto bode vidím analógiu medzi široko (univerzálne) poňatými charakteristikami poézie a rétoriky. Ako poeti, tak aj rétori sa domnievali, že ich vedenie má univerzálnu dimenziu.

Prejdime k vymedzeniu užšej charakteristiky, pričom opäť začneme poéziou. Podľa Ióna má rapsód¹⁰ (a teda aj básnik¹¹) znalosť o tom, „... ktorá reč je vhodná pre muža, a ktorá pre ženu, ktorá pre otroka, a ktorá pre slobodného, ktorá pre ovládaného (ἀρχομένω), a ktorá pre vládnuceho (ἀρχοντι)“ (Ión, 540b). To znamená, že poeta si nenárokujúce na univerzálne vedenie, no vo svojej kompetencii si ponecháva vplyv na spoločnosť a jej sociálne usporiadanie. Básnici teda ovládajú socializáciu (παιδεία), najmä vzájomné vzťahy medzi rôznymi spoločenskými skupinami v štáte (πόλις).

V našom skúmaní užšej kompetencie budeme pokračovať rétorikou. Platónov Sokrates sa v diele *Gorgias* neuspokojil s tak širokým chápaním rétoriky, ako sa ho snažil prezentovať Gorgias. Opätovne ho preto žiada o jasné a nespochybniteľné vymedzenie rétoriky. Rétor z Leontin pod vplyvom Sokratovho úsilia nakoniec konštatuje: Predmetom

⁸ V tejto súvislosti sa Platónov Sokrates vyjadril, že Homér je najlepší zo všetkých básnikov (Ὅμηροι, τῶι ἀρίστῳ καὶ θειοτάτῳ τῶν ποιητῶν) (Ión, 530b-c).

⁹ Pozri Gorg. 449b. Platónov Sokrates na mieste (Gorg. 461d) upozorňuje aj Póla, aby bol stručný. Platón chce poukázať na dištinkciu medzi diskusiou (διάλεκτος) a prednáškou (μακρολογία). Diskusia je totiž založená na otázkach a odpovediach, prednáška sa otázkam cieľene vyhýba.

¹⁰ Termín „rapsód“ (ῥαψῳδός) je zloženinou termínov ῥάπτω, čo v preklade znamená zošiť, spojiť, a ᾠδή čo možno preložiť aj ako spev ([2], 1565; 2030).

¹¹ Podľa Platónovho vymedzenia rapsód je len tlmočníkom tlmočníka (ἐρμηνέων ἐρμηνῆς) – básnika (Ión, 535a).

rétoriky sú najlepšie a najväčšie z ľudských vecí¹² (*Gorg.* 451d). Sokrates svojho partnera v dialógu upozorňuje, že takéto vymedzenie je sporné a nejasné. Gorgias preto spresňuje, že rétorika je „... najväčším dobrom (*μέγιστον ἀγαθόν*) a príčinou jednak osobnej slobody pre všetkých ľudí, jednak príčinou a možnosťou pre každého jednotlivca zvlášť, aby vládol nad inými vo svojej obci“¹³ (*Gorg.* 452d). Čo to znamená? Je to schopnosť získavať si sympatie sudcu a schopnosť presvedčiť všetkých zúčastnených na verejných zhromaždeniach. Politická moc totiž často závisela od presvedčivého vyjadrenia vlastného názoru, a ešte viac od schopnosti udržať si priazeň publika. Rétorika je teda podľa Gorgia hlavným politickým nástrojom, ovláda všetkých (aj odborníkov) členov *πόλις*. Aj v užšom vymedzení je teda medzi poéziou a rétorikou silná paralela, obe sa totiž usilujú o ovládnutie politického života.

2. Stanovenie metodické požiadavky. Aby sa Platónovmu Sokratovi podarilo negovať spoločenskú konvenciu týkajúcu sa statusu poetov a rétorov a aby tiež dokázal, že obe skupiny si nemôžu nárokovať ani na užšiu, a už vôbec nie na širšiu kompetenciu (tak, ako som o nich písal v predchádzajúcej časti), stanovuje metodické požiadavky, ktoré majú platiť pre všetky *τέχναι*.

V diele *Ión* je tento postulát vyjadrený v negatívnej podobe: „... ktokoľvek nepozná niektoré umenie, nebude môcť dobre poznávať reči alebo diela tohto umenia, nie je to tak?“¹⁴ (*Ión*, 538a).¹⁵ V *Gorgiōvi* sa Sokrates vyjadruje analogicky: „... lekárstvo (*ιατρική*) má preskúmanú aj prirodzenosť (*φύσιν*) svojho záujmu, aj príčinu toho, čo robí, a môže vedecky odôvodniť každú z týchto vecí...“ (*Gorg.* 501a). Z toho vyplýva, že každá *τέχνη* musí poznať podstatu toho, čím sa zaoberá. Akým spôsobom teda poznáva ten, kto vlastní konkrétnu *τέχνη*? Platónov Sokrates v diele *Ión* odpovedá: Rovnakým umením nutne poznávame rovnaké veci (*αὐτῇ τέχνῃ τὰ αὐτὰ ἀναγκαῖον εἶναι γινώσκειν*), iným umením poznávame iné veci (*Ión*, 538a); ďalej to, čo poznávame jedným umením, nepoznávame druhým (*Ión*, 537d). Analogicky sa Sokrates vyjadruje aj v *Gorgiōvi*: Predmetom každého umenia sú tie reči, ktoré sa týkajú odboru každého jednotlivého umenia¹⁶ (*Gorg.* 450b). Inými slovami, ku každej *τέχνῃ* patrí znalosť prislúchajúceho predmetu (*πρᾶγμα*)¹⁷.¹⁸ Jedna *τέχνη* teda vyjadruje znalosť istých vecí a iná *τέχνη* vyjadruje znalosť iných vecí. Preto je samozrejmé, že ten, kto vlastní konkrétnu *τέχνη* – napríklad kováč –, nemôže svojou *τέχνῃ* ovládať obsah témy spadajúcej pod inú *τέχνη*, napríklad lekárstvo. Nie je teda možné, aby sa dve rôzne *τέχναι* dotýkali toho istého predmetu.¹⁹ Na základe toho je zrejmé, že neexistuje jedna univerzálna *τέχνη*, ktorej vlastnením by sa dalo nadobudnúť univerzálne vedenie. Naopak, všetky *τέχναι* môžu mať len jeden, výlučne im

¹² V origináli *Τὰ μέγιστα τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων, ὃ Σώκρατες, καὶ ἄριστα.*

¹³ E. R. Dodds považuje za pravdepodobné, že tento názor hlásal historický Gorgias ([1], 202).

¹⁴ V orig. *οὐκοῦν ὅστις ἂν μὴ ἔχῃ τινὰ τέχνην, ταύτης τῆς τέχνης τὰ λεγόμενα ἢ πραπτόμενα καλῶς γινώσκειν οὐχ οἶός τ' ἔσται.*

¹⁵ Vyjadrenie s analogickým zmyslom nachádzame aj v *Ión*, 530b-c.

¹⁶ V origináli *ἐκάστη αὐτῶν περὶ λόγους ἐστὶν τούτους, οἱ τυγχάνουσιν ὄντες περὶ τὸ πρᾶγμα οὗ ἐκάστη ἐστὶν ἡ τέχνη.*

¹⁷ Platón niekedy ako synonymum používa termín *ἔργον*.

¹⁸ V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že odborník musí poznať celý svoj odbor, nielen nejakú jeho časť. Pozri Platónovu kritiku rapsóda *Ióna* (*Ión*, 531d-532a; 532d-533c).

¹⁹ Analogické konštatovanie nachádzame aj v *Ión*, 537d-e.

prislúchajúci predmet (*πραῖγμα*). Kedy teda možno konštatovať, že jednotlivec spoznal podstatu konkrétnej *τέχνη*? Jedine vtedy, ak pozná (vlastní) konkrétnu *τέχνη*, lebo len vtedy možno človeka označiť za odborníka (*τεχνίτης*).²⁰

Iným miestom, na ktoré zameriam svoju pozornosť, je pasáž 465a z dialógu *Gorgias*: „... nepokladám to za umenie (*τέχνη*)..., pretože nedokáže podať žiadny rozumový (*λόγον*) výklad, aké sú svojou prirodzenosťou (*φύσιν*) tie prostriedky..., takže nedokáže povedať príčinu jedného každého z nich. A ja nenazývam umením to, čo je bez rozumového výkladu (*ἄλογον πραῖγμα*)...“²¹ Uvedenú myšlienku by sme mohli interpretovať v tom zmysle, že ten, kto chce hovoriť o nejakej konkrétnej *τέχνη*, musí mať o nej vedomosti (*ἐπιστήμη*).²² Ako som dokazoval v predchádzajúcom bode, znalosť produktu predpokladá znalosť predmetného odboru tejto činnosti. Z toho vyplýva, že len ten, kto vie, čo robí, môže tiež povedať, prečo to robí. To znamená, že každý odborník je znalcom pravidiel svojej *τέχνη*, teda musí vedieť svoj predmet a svoju techniku opísať, vyjadriť. Preto odborníka možno poznať podľa jeho schopnosti vyjadriť pravidlá, postupy a podať ich zdôvodnenie (*Ιόν*, 532c-533e).²³ Platónov Sokrates konštatuje: „... ako u všetkých iných odborných pracovníkov, z nich každý postupuje vo svojom diele nie slepým výberom prostriedkov, ale tak, aby to, na čom pracuje, nadobudlo istý tvar“ (*Gorg.* 503d-e). Možno teda konštatovať, že *τέχνη* je vždy spätá so znalosťou (*ἐπιστήμη*),²⁴ to znamená, že *τέχνη* je nevyhnutne spätá s logom²⁵ (*λόγος*).²⁶

Z pasáže 465a toho istého diela sa ďalej dozvedáme: „[kuchárstvo]... nedokáže podať žiadny rozumový (*λόγον*) výklad, aké sú svojou prirodzenosťou (*φύσιν*) tie prostriedky, ktoré prináša k užívaniu...“ Z uvedeného vyplýva, že odborník má poznať aj úžitok (*ὠφέλεια*),²⁷ a teda aj cieľ (*τέλος*) svojej *τέχνη*.²⁸ Iné miesto, kde je artikulovaná táto požiadavka, sa nachádza hneď v úvode dialógu *Gorgias*. Platónov Sokrates sa pýta, „... aký je význam toho jeho umenia (*τίς ἢ δύναμις τῆς τέχνης*)...“ (*Gorg.* 447c). Ako som už konštatoval, odborník vie čo, robí, keďže jeho konanie sa zakladá na znalosti jeho odboru. Ďalším dôležitým kritériom, charakteristickým pre odborníka, je to, že myslí aj na úžitok, aký prináša jeho *τέχνη*.³⁰ Ako upozorňuje Woodruff, človek s *τέχνη* môže

²⁰ Platón v dialógu *Lysis* opäť argumentuje v prospech odbornosti (*Lys.* 210a-b).

²¹ Aj na mieste 449e v dialógu *Gorgias* sa Platónov Sokrates vyjadruje, že rétorika by mala ľudí učiť nielen schopnosti hovoriť, ale aj schopnosti rozumne myslieť.

²² Aj v diele *Obrana Sokratova* Platón konštatuje, že remeselníkom (*δημιουργοί*) nemožno uprieť znalosť. Pozri *Apol.* 22d.

²³ Aj Xenofón v diele *Memorabilia* uvádza takéto chápanie. Pozri časti III,1,3; III,3,9 a III,7,4.

²⁴ M. C. Nussbaumová v tejto súvislosti píše: „Zo svojej vlastnej práce a podľa spoločného názoru filológov usudzujem, že aspoň od Platónovej doby nebol medzi *epistémé* a *techné* v skutočnosti žiadny systematický ani všeobecný rozdiel“ ([4], 217).

²⁵ D. L. Roochnik dokonca dokazuje, že nie je správne prekladať termín *τέχνη* do moderných jazykov ako „zručnosť“ (angl. *craft*), ale jednoducho ako „vedenie“, „znalosť“ (angl. *knowledge*) ([13], 190; 193). V opozícii k tomuto názoru je stanovisko Paula Woodruffa ([15], 137; 144).

²⁶ S istou dávkou simplifikovania možno konštatovať, že diferencia medzi nimi spočíva v tom, že *τέχνη* je zamerané na praktické ciele.

²⁷ *ὠφέλεια* – pomoc, podpora, výpomoc, výhoda, prospech, úžitok, osoh. Pozri ([2], 2041 – 2042).

²⁸ E. R. Dodds objasňuje, že remeselníkovou úlohou je *τέλος*, ktorý má nádej dosiahnuť, je to obraz (*παράδειγμα*), ktorý existuje v jeho mysli ([1], 329).

²⁹ Možný preklad je aj „... na čom stojí moc toho jeho umenia...“

³⁰ Analogické konštatovanie sa nachádza v Platónovom diele *Charmidés*. Pozri *Charm.* 165c-d.

vysvetľovať to, čo robí vo svojej profesii, to, čo je nevyhnutné na dosiahnutie určitého cieľa ([15], 145). Inými slovami, odborník posudzuje svoje konanie aj z hľadiska významu svojho predmetu. Τέχνη teda preukazuje svoje „umenie“ tým, že dosahuje svoj účel (τέλος).

V tejto súvislosti vzniká otázka: Čo je účelom τέχνη? Má každá τέχνη jeden a ten istý cieľ, alebo má každá τέχνη dosiahnuť svoj vlastný účel? Platónov Sokrates dáva na uvedené otázky jednoznačnú odpoveď: „... cieľom všetkého konania je dobro a [že] vzhľadom naň sa musia robiť všetky ostatné veci, a nie ono pre tie ostatné...“³¹ (*Gorg.* 499e-500a).³² To znamená, že pre všetky τέχναι platí axióma dosiahnutia účelu, ktorý zas označuje dobro toho, čomu daná τέχνη slúži. Ak teda τέχνη realizuje dobro, tak napĺňa podstatnú funkciu τέχνη.³³ Ako možno toto dobro dosiahnuť? Podľa Platónovho Sokrata „... dobrost' každej jednotlivéj veci, aj náradia, aj tela a tiež duše, aj každého živočicha nedostavuje sa náhodou, ale poriadkom, správnosťou a umením, ktoré je každej z tých vecí venované...“³⁴ (*Gorg.* 506d). To znamená, že každá oblasť má svoje vlastné dobro, ktoré vyplýva z jej vlastného usporiadania. Ak jednotliviny obsahujú poriadok (τάξις), súlad, usporiadanie, tak sú dobré. Naopak, ak v nich uvedené faktory absentujú, ak sú neusporiadané (ἀταξία), tak sú zlé (*Gorg.* 503e-504b). Úlohou odborníka je teda taká produkcia, ktorá vedie k sformulovaniu nemenného a pravdivého vzorca, ktorého napĺňaním by sa vždy dospelo k dobrému produktu.

Na záver tejto časti môžem konštatovať, že podľa Platónovho Sokrata má každá τέχνη vymedzený svoj predmet (ἔργον), opiera sa o vedomosti (ἐπιστήμη) a je nasmerovaná na vopred stanovený cieľ (τέλος), ktorým má byť dobro (τὸ βέλτιστον) pre dušu alebo telo človeka.³⁵ Z toho vyplýva, že ak v nejakej činnosti absentuje čo i len jedno z uvedených kritérií, tak taká činnosť nemôže byť považovaná za τέχνη.

3. Vlastnia básnici a rétori τέχνη? Ak sa podľa Sokrata básnik a rétor domnievajú, že majú skutočné schopnosti a znalosti, treba skúmať, čo sú to za schopnosti, lebo hovoriť o niečom vecne a so znalosťou je úlohou τέχνη. Ak by teda mali skutočnú τέχνη, mali by vedieť vymedziť vecný okruh, na ktorého posúdenie majú väčšie oprávnenie než predstaviteľ ktorejkoľvek inej τέχνη.

Podľa názoru Platónovho Sokrata τέχνη poetov (a ani τέχνη rapsódov) nemajú vlastný predmet skúmania, vo všetkých oblastiach im konkurujú iné vedenia vzťahujúce sa na konkrétny odbor. Táto skutočnosť znamená, že výkon básnika nemožno spájať so žiadanými špecializovanými vedomosťami.³⁶ „Lebo to nehovoria z odborného umenia...“

³¹ V origináli τέλος εἶναι ἀπασῶν τῶν πράξεων τὸ ἀγαθόν, καὶ ἐκείνου ἕνεκα δεῖν πάντα τὰλλα πράττεσθαι ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο τῶν ἄλλων.

³² E. R. Dodds v tejto súvislosti píše, že τέλος je na tomto mieste jedným z prvých príkladov, v ktorých tento pojem vystupuje v zmysle cieľa. Pozri ([1], 317).

³³ Túto myšlienku Platón aplikuje aj v časti 502a, kde sa Sokrates pýtal Kallikléasa: „Myslíš, že [hudobník Melés] hľadel na najvyššie dobro (βέλτιστον βλέπων), keď spieval na kithare?“

³⁴ V orig. ἢ γε ἀρετὴ ἐκάστου, καὶ σκεύους καὶ σώματος καὶ ψυχῆς αἷ καὶ ζῶου παντός, οὐ τῷ ἐκῆ κάλλιστα παραγίγνεται, ἀλλὰ τάξει καὶ ὀρθότητι καὶ τέχνῃ, ἣτις ἐκάστῳ ἀποδίδεται αὐτῶν.

³⁵ Platónov Sokrates rozoznáva dva typy τέχνη: 1. vzťahujúce sa na dušu (ψυχῆς), ktoré nazval πολιτική, a 2. vzťahujúce sa na telo (σώματος) (*Gorg.* 464b).

³⁶ Konštatovanie s analogickou konotáciou sa nachádza v Platónovom diele *Obrana Sokrata*: Básnici a politici nevedia nič o tom, čo hovoria (ἴσασιν δὲ οὐδὲν ὧν λέγουσι) (*Apol.* 22c).

pretože keby z umenia dokázali krásne hovoriť o jednej veci (*καλῶς ἠπίσταντο λέγειν*), dokázali by to aj o ostatných (*περὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων*)...“ (*Íón*, 534c). Možno konštatovať, že podľa Platónovho Sokrata básnici nepoznajú predmet toho, o čom básnia, teda nedisponujú reálnymi vedomosťami o žiadnom konkrétnom odbore. Poeta žiadnu *τέχνη* nemá, to znamená, že nemá ani pravé vedenie³⁷ (*ἐπιστήμη*). Aby dokázal pravdivosť svojho tvrdenia, odvoláva sa Sokrates na Tynnicha z Chalkidy, ktorému sa iba raz podarilo vytvoriť niečo vynikajúce – „*παίον*“ (*παίωνα*), najkrajšiu zo všetkých piesní. Táto lyrická báseň je dôkazom toho, že ak by toto výnimočné dielo vytvoril na základe *τέχνη*, dokázal by to hocikedy predtým aj potom (*Íón*, 534d-e).

Z toho vyplýva, že poézia nepatrí medzi *τέχναι*, pretože sa nedá vtesnať do tohto pojmu, nie je to produkcia založená na zručnosti, pravidlách ani vedomostiach.³⁸ Sokrates sa teda stavia proti názoru, že básnik je zručný umelecký majster, ktorý tvorí dobrovoľne v zhode s *τέχνη*. Keďže básnik nie je znalcom žiadnej konkrétnej *τέχνη*, nie je kompetentný súdiť, kto hovorí pravdivo o ktorejkoľvek z nich. Navyše, ako konštatuje Paul Woodruff, básnik nemôže vedieť, prečo je jeho báseň taká, aká je, nevie ukázať, ako ju vytvoril (ako postupoval) ([15], 145 – 146), a často ani nevie, čo je v nej vyjadrené.³⁹ Platónov Sokrates teda upieral poetom sociálnu a epistemickú legitimizáciu plynúcu z titulu *τέχνη*. Môže sa napriek tomu básnik fundovane vyjadriť k nejakej otázke? Poeta môže robiť závery jedine o básňach, preto je oprávnený posudzovať napríklad otázku, či je homérovská poézia lepšia než nehomérovská.

Aká je pozícia rétora? Vlastní na rozdiel od básnika *τέχνη*? Gorgiov žiak Pólos začína diskusiu so Sokratom otázkou: Za čo považuješ rétoriku? Platónov Sokrates odpovedá: „... zdá sa mi, že to nie je žiadne umenie (*ὡς γε πρὸς σὲ τάληθῆ εἰρησθαι*)“ (*Gorg.* 462b). A ďalej spresňuje: Rétorika je určitá „zbehosť“ (*ἐμπειρία*), zbehosť „v spôsobovaní akejkoľvek slasti a príjemnosti“⁴⁰ (*Gorg.* 462c). To znamená, že primárnou funkciou rétoriky je uspokojovať človeka tým, že mu poskytne nejakú slasť.⁴¹ Ako som už na to poukázal v predchádzajúcej časti, dobro sa má podľa Platónovho Sokrata stať cieľom každej *τέχνη*. Činnosti, ktoré nemajú za svoj cieľ dobro, nie sú teda pravými *τέχναι*, ale len zbehosťami. Možno na základe toho vysloviť záver, že Platón odmieta slasť? Otázku si môžeme položiť aj inak: Snaží sa zakladateľ Akadémie striktno diferencovať medzi dobrom a slasťou? Podľa môjho názoru Platón implicitne rozlišuje medzi dvomi typmi *τέχναι*. Na

³⁷ Aj Xenofónov Sokrates sa obdobne vyjadruje o rapsódoch: „Poznáš teda nejakú partiu ľudí, čo sú hlúpejší (*ἡλιθιώτερον*) a lenivejší ako rapsódi?“ spýtal sa ho Antistenes. „Namôjveru nie. Nezdá sa mi, že by som takých poznal,“ prisvedčil Nikeratos. „Je jasné, že im uniká skrytý význam (*ὅτι τὰς ὑπονοίας οὐκ ἐπίστανται*) básní,“ pridal sa do rozhovoru Sokrates...“ (*Hostina*, III. 6-7). Podľa môjho názoru Euthydemos v Xenofónovom diele *Memorabilia* vyjadril všeobecný názor mladých ľudí na rapsódov: „... rapsódi sú presní, čo sa týka veršov, kým oni sami sú celkom prostí (*ἡλιθιώτερον*)“ (*Memorabilia*, IV.2.10).

³⁸ Podľa Tatarkiewiczza Platón videl v poézii dielo inšpirácie, nie zručnosti – v tom sa jeho postoj nelíšil od postoja verejnosti. Umenie bolo pre starých Grékov to, čomu sa naučiť dá, poézia to, čomu sa naučiť nedá ([14], 44).

³⁹ Pozri Sokratovo vyjadrenie v dialógu *Protagoras*, 347e.

⁴⁰ V origináli *Χάριτός τινος καὶ ἡδονῆς ἀπεργασίας*.

⁴¹ Platónov Sokrates rétoriku prirovnal ku kuchárstvu, pretože aj ono je zbehosťou v spôsobovaní slasti a príjemnosti (*Gorg.* 462d-e; 500b).

jednej strane sú také *τέχναι*, ktoré poskytujú len slasť,⁴² a na strane druhej sú také *τέχναι*, ktoré nie sú zamerané len na poskytovanie slasti.⁴³ Druhé z nich sú totiž nasmerované na svoj účel, ktorým je dobro, čím sa odlišujú od *τέχναι*, ktoré poskytujú len slasť. Možno teda konštatovať, že treba rozlišovať medzi dobrom a slasťou; dokazujú to Platónove slová: „... príjemné (τὸ ἡδὺν) je rôzne od dobrého (τοῦ ἀγαθοῦ)“ (*Gorg.* 497a). Zároveň sa však navzájom nevyklučujú; rozumne zvolené dobro totiž prináša aj slasť. V tejto súvislosti je dôležité zdôrazniť skutočnosť, že Platón hierarchizuje: dobro jednoznačne nadradzuje slasti. Inými slovami, príjemné musí byť podriadené dobrému. To znamená, že úlohou odborníka (ktorý, samozrejme, musí vlastniť *τέχνη*, teda vie, čo je dobro) je vybrať spomedzi príjemností tie dobré a zavrhnúť tie zlé.

Vráťme sa však k otázke, prečo Platónov Sokrates definuje rétoriku ako zbehosť (*ἐμπειρία*). Čo máme chápať pod týmto pojmom? V prvom rade, podľa Sokrata rétori ani iní ľudia nedokážu opísať, čím sa vlastne rétori zaoberajú⁴⁴ (*Gorg.* 465c). To znamená, že rétorika, podobne ako poézia, nemá definovaný predmet svojho skúmania.⁴⁵ Podľa slov Platónovho Sokrata rétorika nepotrebuje o samotnom predmete vedieť nič, stačí jej vynájsť nejaký prostriedok na prehováranie (*μηχανὴν δὲ τινα πειθοῦς*), aby sa neznalcom javilo, že pozná viac než znalci (*Gorg.* 459b-c).⁴⁶ Rétori teda nedisponujú reálnymi vedomosťami o svojom odbore, ktorý nie je definovaný, ale ani o žiadnom inom odbore.

V tejto súvislosti treba objasniť, čo možno rozumieť pod presvedčaním. Podľa Sokratovho presvedčenia existujú dva typy presvedčania (*πειθῶν*) s diametrálne odlišnými výsledkami: prvé z nich dáva vieru bez vedenia (*πίστιν... ἄνευ τοῦ εἰδέναι*); druhé dáva vedenie (*ἐπιστήμη (μάθησις)*) (*Gorg.* 454e).⁴⁷ Platónov Sokrates teda používa dištinkciu medzi *πίστις* a *ἐπιστήμη*,⁴⁸ pričom *ἐπιστήμη* môžeme charakterizovať ako skutočnú znalosť, ktorá neprípúšťa chybu; je to vedenie bez možnosti opaku a pochybností ([5], 157). Samotný Gorgias priznáva, že rétorika spôsobuje také presvedčanie (na súdoch a iných zhromaždeniach), z ktorého vzniká viera (*πίστις*) bez vedenia (*Gorg.* 454e). To znamená, že toto „vedenie“ môže byť nesprávne, ale aj správne, je to len viera (*πίστις*) a rétor je výlučne tvorcom mienok (*δόξαι*). Sokrates rezumuje: „Rétorika je teda, ako sa podobá, výrobkyňa prehovárania vzbudzujúca vieru, a nie poučenie o spravodlivom a nespravodli-

⁴² Podľa Platóna sú to napríklad hra na píšťalu, hra na kitharu, cvičenie zborov, skladanie dithyrambov – všetky tieto činnosti sú vynájdené pre slasť, sledujú len našu slasť a o nič iné sa nestarajú (*Gorg.* 501e-502a).

⁴³ Sú to najmä zákonodarstvo (*νομοθετική*), súdничество (*δικαιοσύνη*), gymnastika (*γυμναστική*) a lekárstvo (*ιατρική*) (*Gorg.* 464 b-c).

⁴⁴ V origináli *καὶ οὐκ ἔχουσιν ὅτι χρήσονται οὔτε αὐτοὶ ἑαυτοῖς οὔτε οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦτοις*. F. Novotný túto pasáž preložil nasledovne: „... ani si nevedia rady sami so sebou, ani ostatní ľudia s nimi.“

⁴⁵ M. C. Nussbaumová upozorňuje, že Platónom použité rozlíšenie medzi *ἐμπειρία* a *τέχνη* presne zodpovedá rozlíšeniu v I. knihe Aristotelovej *Metafyziky* ([4], 220).

⁴⁶ Neodborník sa iným neodborníkom predstavuje ako ten, ktorý je väčším špecialistom než samotný špecialista (*Gorg.* 459b). Uspieť môže ale len vtedy, ak jeho publikum tvoria neodborníci.

⁴⁷ Zbigniew Nerczuk sa domnieva, že dištinkcia *πειθῶν πιστευτική* – *πειθῶν διδασκαλική*, ktorú v dialógu používa Platón, je veľmi blízka originálnemu poňatiu historického Gorgia ([3], 74 – 75).

⁴⁸ Podľa E. R. Doddsa Platón v dialógu *Gorgias* po prvýkrát vo svojej tvorbe používa rozlíšenie medzi vedením a mienkou ([1], 206).

vom⁴⁹ (*Gorg.* 454e). Z toho vyplýva, že rétorika nemôže u recipientov viesť k vedeniu, rétorika teda nemá žiadnu *ἐπιστήμη*. Ďalej možno konštatovať, že rétorika podľa Sokratovho vyjadrenia vychádza len zo zvyku (rutiny), ktorý sa opiera o pamäť (*μνήμη*) (*Gorg.* 501a-b). Z toho vyplýva, že rétori nevlastnia žiadne vedenie (*ἐπιστήμη*)⁵⁰ o *τέχνη*. Je to preto, že jednotlivec, ktorý by chcel hovoriť o nejakej konkrétnej *τέχνη*, musel by mať o nej vedomosti, t. j. musel by vedieť svoj predmet a svoju techniku opísať, vyjadriť. Jednoducho, odborník dokáže vyjadriť pravidlá, postupy a podať ich zdôvodnenie, no rétorika to nedokáže, a preto nie je ani schopná niečo naučiť. Možno teda konštatovať, že rétor nie je učiteľom, ale jeho činnosť sa obmedzuje len na vyvolanie dojmu, že je vlastníkom *τέχνη*. Z týchto dôvodov si Sokrates dovoľuje vysloviť názor, že rečníci nemajú rozum (*Gorg.* 466e-467a).

Podľa presvedčenia Platónovho Sokrata možno celkovú podstatu rétoriky definovať ako „pochlebníctvo“⁵¹ (*ἡ κολακευτική*) (*Gorg.* 463a-b). Čím sa vyznačuje toto pochlebovanie? *Κολακεία* podobne ako zbehlosť (*ἐμπειρία*) nemá znalosť (*ἐπιστήμη*), keďže „... smeruje k tomu, čo je príjemné (*ἡδέος*), bez ohľadu na to, čo je najlepšie (*τοῦ βελτίστου*)“ (*Gorg.* 465a). Zameriava sa na slasť, pôžitok (*τὸ ἡδιστον*) a jej cieľom je zavďačiť sa (*χαρίζεσθαι*). Uspokojovanie slasti však nie je nevyhnutne pozitívnou činnosťou, práve naopak, často ukája zlé chůtky človeka. Preto je pochlebovanie (*κολακεία*) vec škaredá (*Gorg.* 464e-465a).

Na záver tohto skúmania možno konštatovať, že podľa Sokrata rétorika je len zbehlosť, lebo nemá preskúmanú ani podstatu (*φύσιν*) toho, o čo sa stará, ani príčinu toho, čo robí; preto nemá stanovený rozumný, hodnotný cieľ (*τέλος*). Jednoducho vyjadrené, rétorika nespĺňa ani jedno z kritérií, ktoré sme analyzovali v predchádzajúcej časti. Sokrates teda uzatvára: „... čo ja nazývam rétorikou,⁵² to je druh ktorejsi veci, ktorá nijako nenáleží medzi krásne (*οὐδενὸς τῶν καλῶν*)“ (*Gorg.* 463a). Ďalej hovorí, že rétorika nie je krásnou vecou, práve naopak, je „... škaredá – pretože zlé veci nazývam škaredými (*Αἰσχροὺν ἔγωγε - τὰ γὰρ κακὰ αἰσχροῦ καλῶ*)...“ (*Gorg.* 463d).

Záver. Na základe analýzy, interpretácie a komparácie Platónových diel *Ión* a *Gorgias* som sa snažil dokázať, že Platónovým cieľom bolo striktné oddeliť básnictvo i rétoriku od odbornej znalosti (*τέχνη*), a tým aj od pravej múdrosti (*ἐπιστήμη*). V prvej časti štúdie som dokazoval, že Platón odmietol uznať nárok poézie a rétoriky na univerzálne vedenie. Analogicky negoval aj ich nárok na ovládnutie politického života v zmysle vytvárania sociálneho statusu v spoločnosti. V druhej časti štúdie som poukázal na skutočnosť, že Platónov Sokrates určuje štyri hlavné znaky *τέχνη*: 1. všetky činnosti opierajúce sa o *τέχνη* majú vymedzený svoj predmet (*ἔργον*); 2. vychádzajú zo znalosti (*ἐπιστήμη*); 3. majú opísaný spôsob postupu aj cieľ (*τέλος*) a 4. smerujú k dobru

⁴⁹ V origináli *πειθοῦς δημιουργός ἐστιν πιστευτικῆς ἀλλ' οὐ διδασκαλικῆς περὶ τὸ δικαίον τε καὶ ἄδικο.*

⁵⁰ Z. Nerczuk dokazuje, že Platónova kritika Gorgiovho chápania *τέχνη* je založená aj na odmietaní sofistom aplikovaného empirizmu ([3], 134 – 138).

⁵¹ Medzi pochlebovanie (*κολακεία*) Platónov Sokrates zaradil rétoriku, kuchárstvo, kozmetiku (*κομμωτική*) a sofistiku (*Gorg.* 463b).

⁵² Platónov Sokrates bol presvedčený, že nie celá rétorika je zlá. Navrhoval riešenia (napr. v dielach *Obrana Sokrata*, *Menexenos* či *Faidros*), akým spôsobom by sa mohla stať dobrou.

(τὸ βέλτιστον) duše alebo tela človeka. V tretej časti štúdie som sa snažil dokázať, že poézia ani rétorika podľa Platónovho chápania nespĺňajú ani jeden zo znakov τέχνη. Poézia a rétorika sú teda len zdanlivé τέχνη, lebo ich predmetom je všetko a nič. Okrem toho nevedú k dobru, nesmerujú teda k pravému účelu, naopak, básnikom a rétorom prinášajú len súkromný prospech. Poeta si totiž nárokuje v rámci gréckej πόλις na výnimočný status a rétorovi ide predovšetkým o platbu za vyučovanie. Platón teda poukazuje na skutočnosť, že poézia i rétorika sa svojou podstatou odlišujú od filozofie, preto poznatky a múdrosť (σοφία) nemajú ľudia hľadať ani u básnikov, ani u rétorov, ale u filozofov.

LITERATÚRA

- [1] DODDS, E. R.: *Gorgias*. (a revised text with introduction and commentary). Oxford: Clarendon Press 1959.
- [2] LIDDELL, H. G. – SCOTT, R.: *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press 1996.
- [3] NERCZUK, Z.: *Sztuka a prawda. Problem sztuki w dyskusji między Gorgiaszem a Platonem*. Wrocław: FNP 2002.
- [4] NUSSBAUMOVÁ, M. C.: *Křehkost dobra*. Přeložili D. Korte, M. Ritter. Praha: OIKOYMENH 2003.
- [5] PATOČKA, J.: *Platón*. Praha: SPN 1991.
- [6] PLATÓN: *Gorgias*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 2000.
- [7] PLATÓN: Hippias Větší. In: PLATÓN: *Hippias Větší, Hippias Menší, Ión, Menexenos*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 1996, s. 13 – 47.
- [8] PLATÓN: Charmidés. In: PLATÓN: *Charmidés, Lachés, Lysis, Theagés*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 1995, s. 11 – 44.
- [9] PLATÓN: Ión. In: PLATÓN: *Hippias Větší, Hippias Menší, Ión, Menexenos*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 1996, s. 83 – 100.
- [10] PLATÓN: Lysis. In: PLATÓN: *Charmidés, Lachés, Lysis, Theagés*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 1995, s. 89 – 119.
- [11] PLATÓN: Obrana Sókrata. In: PLATÓN: *Euthyfrón. Obrana Sókrata. Kritón*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH 2005, s. 41 – 72.
- [12] PLATÓN: *Prótagoras*. Přeložil F. Novotný, Praha: OIKOYMENH 1992.
- [13] ROOCHNIK, D. L.: Socrates' Use of the Techne-Analogy. In: BENSON, H. H. (ed.): *Essays on the Philosophy of Socrates*. Oxford: Oxford University Press 1992, pp. 185 – 197.
- [14] TATARKIEWICZ, W.: *Dejiny estetiky I. (Staroveká estetika)*. Preložili J. Marušiak, P. Kuklica, E. Botťánková, M. Oravcová. Bratislava: Tatran 1985.
- [15] WOODRUFF, P.: What Could Go Wrong with Inspiration? Why Plato's Poets Fail. In: MORAVCSIK, J. – TEMKO, P. (eds.): *Plato on Beauty, Wisdom, and the Arts*. Totowa: Rowman and Littlefield 1982, pp. 137 – 150.
- [16] XENOFÓN: Hostina. In: XENOFÓN: *Hostina. Sokratova obhajoba*. Preložil A. Kalaš. Bratislava: Kalligram 2006, s. 30 – 147.
- [17] XENOPHON: *Memorabilia*. Translated and annotated by A. L. Bonnette, Ithaca: Cornell University Press 1994.

Príspevok vznikol ako súčasť grantových projektov VEGA č. 1/2499/05 a č. 1/3599/06.

Mgr. Ulrich Wollner, PhD.
 Katedra filozofických vied FHV UMB
 Tajovského 40
 974 01 Banská Bystrica
 SR
 e-mail: wollner@fhv.umb.sk